

ЗАВИСИМОСТ МЕЖДУ ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРИЯ

Вера Пуримова*

В процеса на сложното пазарно преустройство на българската икономика, осъществявано от края на 80-те години, се генерират и активизират специфични конюнктурни фактори. Отначало те подтискат растежа, предизвикват влошавания и дори отделни деформации в някои основни макроикономически зависимости и пропорции. С напредъка на реформите асиметричните проекции все повече се ограничават, доколкото условията на растежа у нас постепенно се възстановяват и подобряват след намаляването на интензивността на разгържавянето и приватизацията, либерализацията на търговията и цените, реформите в аграрния сектор. Действието на детерминираните от прехода фактори е диференцирано в периода преди и след 1997-98 г. и провокира интереса към интегрален анализ на основните макроикономически зависимости за целия изминал период на прехода.

Настоящото изследване е съсредоточено върху разкриване на проявлението и степента на зависимостта между икономическия растеж и безработицата, отразена в закона на А. Оукън, през периода 1990-2005 г. в България. То има за задача да установи конкретните количествени параметри, да отграничи типичните от особените характеристики на тази зависимост в теоретичен и емпиричен аспект. Специален акцент се поставя върху измерването на зависимостта чрез модифициране и адаптиране на модела на А. Оукън, върху динамиката и особеностите на безработицата и съвкупното производство в условията на обобщеното забавяне и на реализираното напоследък по-трайно стабилизиране на растежа в страната.

1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ЗАВИСИМОСТТА МЕЖДУ РАСТЕЖА И БЕЗРАБОТИЦАТА

Измененията в обема на съвкупното производство се отразяват върху равнището на безработицата и степента на заетост на работната сила във всяка национална икономика. Тази взаимовръзка с безработицата е обратна – при увеличаване (намаляване) на произведения съвкупен продукт се предизвиква намаляване (увеличаване) на равнището на безработицата. Тя е установена сравнително отдавна като закономерна и получава конкретизирани количествени параметри в закона на А. Оукън.

* Вера Пуримова е доктор по икономика, доцент в катедра „Икономикс“, тел.: 81-95-631; e-mail: v-pirimova@abv.bg

1.1. Емпиричният закон на А. Оукън

Според формулирания от Артър Оукън закон съществува точно определено *количествено съотношение, отразяващо ефекта от изменението на произведения реален брутен продукт върху изменението на равнището (нормата) на безработицата*.¹ За по-точно измерване на това съотношение А. Оукън прилага функционалната зависимост между отклонението на текущото от потенциалното равнище на брутния продукт, изразено в проценти (т.е. разрива в брутния продукт), от една страна, и отклонението на фактическото от естественото равнище на безработицата, от друга страна, при което:

$$U_t - U^* = a \cdot \{[(Y^* - Y_t)/Y^*] \cdot 100\}, \quad (1)$$

където:

Y_t е величината на брутния продукт в текущия период;

Y^* – потенциалното равнище на брутния продукт;

U_t – равнището на безработица в текущия период;

U^* – естественото равнище на безработица, което се постига при потенциалното равнище на брутния продукт;

a – параметър или коефициент (обозначава се като „коефициент на Оукън“, който показва степента на влияние на регистрирания ръст (или спад) на реалния брутен продукт върху намаляването (или увеличаването) на действителното равнище на безработицата.

В някои съвременни емпирични анализи, които са насочени към интерпретиране на връзката от закона на А. Оукън в конкретните условия на различни страни и периоди, често приложение намира и друг специфициран вид на уравнение (1), а именно:

$$Y_t - Y^* = -\beta \cdot (U_t - U^*) + \varepsilon_t, \quad (2)$$

където:

β е коефициент, който определя степента на зависимостта и е реципрочен на „коефициента на Оукън“ (т.е. $\beta = 1/a$),

ε_t – статистическа грешка.²

Проявлението на изразената зависимост е установено по емпиричен път след изследване и съпоставяне на динамиката на съответните показатели в икономиката на САЩ. При това е обхванат период със средна продължителност от около десет години, който е в границите 1950-1960 г. Като обобщен резултат от изследването са изведени фактически стойности, които показват, че действителното превишава с 1 процентен пункт естественото равнище на безработица, когато произведеният съвкупен продукт отбелязва изоставане с 3,3 процен-

¹ Вж.: **Okun A. M.**, Potential GNP: Its Measurement and Significance, American Statistical Association, Proceedings of the Business and Economic Statistics Section, Washington, 1962, pp. 98-103.

² Вж. напр.: **Khemraj Tarron, Jeff Madrick, Willi Semmler**, Okun's Law and jobless Growth, New York, The New School, Schwartz Center for Economic Policy Analysis, 2006, p. 4 (http://www.newschool.edu/cepa/publications/policynotes/0603_PN_Okun's_Law.pdf)

тни пункта от потенциалното равнище. Така за американската икономика параметърът (a) от конструирания от А. Оукън модел приема стойност $a=0,33$ (или съответно $\beta=3$, тъй като $\beta=1/a$).

При количественото детерминиране на зависимостта изпъква подчертано изоставащата реакция на безработицата, която намира израз в около три пъти по-слабо изменение в нейната норма в сравнение с относителната промяна в брутният продукт. Това се свързва в изходния теоретичен и фактически анализ преимуществено с действието на три фактора. Ако се интерпретират по-широко и се актуализират, тези фактори разкриват някои явни и скрити косвени признаци и проявления на безработицата, заетостта и производителността на труда; трудно преодолими разминавания между статистически отчитаните и действителните размери на безработицата. Към тези фактори се включват следните по-важни въздействия:

Първо, в случай на по-осезателен и траен спад в производството се ускорява процесът на освобождаване на работници, макар да е възможно той да протича с различна интензивност. Равнището на безработица обаче се увеличава, при това с по-бавни (а не с аналогични) темпове, защото по различни причини по-малко (а не всички) от общия брой на освободените работници се включват допълнително в групата на безработните лица.

Една част от съкратените се ориентират сравнително бързо към самостоятелна предприемаческа дейност в областта на гребния бизнес, при друга част се установява цялостен отказ от участие в трудова дейност. Сред основните причини за подобни отклонения в българските условия могат да се посочат не само интересът към предприемаческа самоизява, но също така и рецесионно обусловеното намаляване на реалното заплащане на труда и интензивните процеси на емиграция (особено в първата част на изследвания период), растящата напрегнатост на труда, непривлекателността на условията на труд или други лични мотиви.

Второ, всяко по-чувствително и трайно свиване на производството се отразява върху продължителността, формите и характера на заетостта. Преди всичко се увеличава броят на заетите на непълен работен ден, предпоставки за което са намаляващите обеми на производството, реализираните от фирмите по-малки приходи и печалби, стремежът им към редуциране на разходите. В резултат от това намалява производителността на труда, индуцира се свиващо влияние върху темповете на нарастване на БВП.

Заетите на непълно работно време се отчитат в показателите за заетостта сравнително отскоро. Тази група заети се отнася към т. нар. гъвкава заетост, но тя може да се разглежда и като „междинен“ трудов показател – формиращ се на границата между заетостта и безработицата, тъй като трудовият потенциал не се използва пълноценно, работещите получават неритмично, значително по-малко и неудовлетворяващо ги заплащане. Така, макар формално да имат (или да запазват) работните си места и да не се причисляват към безработните, част от заетите всъщност могат да се интерпретират и като

частично, скрито безработни.¹ Трудовата ангажираност на тези хора е по-ограничена и по-несигурна – в случай на влошаване на производствените и финансовите резултати на фирмите или на икономически спад те попадат под най-вероятната и реална заплаха да бъдат освободени от работа.

Трето, всеки конюнктурен спад обуславя намаляване на средната производителност на труда (на заетите лица) в икономиката. Като причини за това могат да се изтъкнат както растящият брой заети на непълнен работен ден, така и увеличаващите се случаи на ангажиране на заети във видове производства и дейности, които не съответстват на притежаваните от тях професионална квалификация и образователно равнище. Безработните са склонни да бъдат наемани на неподходяща за квалификацията им работа, притиснати от липсата на доходи и сблъскващи се с ограниченото предлагане на работни места. Като резултат от това средно изразеният принос на един зает в прираста на брутния продукт се оказва по-малък.

Подобни несъответствия между квалификацията и изпълняваните дейности и негативният ефект от тях върху производителността на труда се разрастват в условия на по-дълбока и продължителна криза, при достигане на необичайно високи равнища на безработицата.²

След съобразяване с тези специфични фактори може да се приеме, че *принципът* на изведената от А. Оукън *обратна* взаимовръзка е добре аргументиран и затова той не се подлага на опровержения или съмнения. Същевременно обаче могат да се изразят резерви и са необходими някои допълнителни разяснения по отношение на приложените методи на анализ, въведената съвкупност от предположения и изходни условия, обособените детерминиращи фактори, обобщените заключения.

От позициите на необходимото актуализиране (след изминалия почти половин век) и прилагането на конструирания от А. Оукън модел към друга национална икономика могат да се приведат следните съображения и уточнения.

Проявлението на зависимостта е доказано от А. Оукън за отделна национална икономика, която се характеризира с големи мащаби, стабилно, трайно възходящо икономическо развитие в разглеждания период, ниско равнище на безработицата. Това позволява да се въведат две предположения – за приближаване на изследваната икономика до потенциалното равнище на брутния продукт, до пълната заетост на разполагаемите национални ресурси, както и за обективно

¹ Подобно тълкуване се застъпва в редица други изследвания на социалните проблеми на прехода в България. Така например в анализ, разработен от Института за изследване на публичната политика (IPPR) към Европейския форум за демокрация и солидарност, се отбелязва: “Много дейности не покриват термина “заетост”, тъй като заплатите не се изплащат навреме. Други не покриват понятието “работа”, тъй като на практика заетите вършат много малко.” (*Ийтуел Дж., М. Елман* и др., Твърди бюджети – слаби държави. Алтернативи на социалната политика в Централна и Източна Европа, С., 2001 г., с. 68).

² Несъответствия между изискванията за заемането на свободните работни места и квалификацията (на заетите) могат да възникнат и по други причини. Те се индуцират например в условията на пазарна трансформация на икономиката (и в България), когато се извършва по-интензивно отраслово и продуктово реструктуриране, преустановяване на производството на морално остарели или традиционни продукти, по-масово закриване на неатрактивни, безперспективни и развитие на нови сфери и видове производства.

предпоставено последващо изоставане в темпа на растежа. В съответствие с тези предположения А. Оукън прилага като база за сравнение потенциалния обем и темп на брутният продукт и естественото равнище на безработицата и допуска, че зависимостта е в сила и запазва количествения си израз и в условия на икономически спад.

На така поставеното изискване за устойчив икономически растеж може да се опонира от позициите на отчитаните напоследък непрекъснати колебания в темпа на растежа в редица страни. В тази връзка се изтъкват и други съображения, засягащи включително променящото се значение на отграничените три основни фактора в условията на съвременния по-нестабилен икономически растеж. Оттук се оформя и защитава тезата, че представеното уравнение (1) не е в състояние да изрази една стабилна функция. Наред с това е ясно, че остават по-скоро изолирани случаите, в които дори и бързо развиващи се икономики достигат до потенциалните предели на производството, успяват да натоварят и използват в пълна степен (100%) разполагаемите производствени мощности и работна сила.

Необходимо е да се подчертае също така, че А. Оукън извежда закона след квантифициране на зависимостта между двата показателя при ръст на съвкупното производство, предизвикващ намаляване на равнището на безработицата. Така действието на закона при другата възможна посока на измененията – когато има спад на производството и нарастване на безработицата, се базира на теоретично допускане и остава без убедителни емпирични доказателства. Това провокира интереса към изследвания на икономики с нестабилен растеж, както и на относително по-дълги периоди; към фактическо потвърждаване или отхвърляне на принципа на зависимостта или на нейния количествен израз.

На широко дискутиране могат да бъдат подложени концепцията за икономическия потенциал и практическата ѝ приложимост, а също така и предложеният от А. Оукън начин за представяне на потенциалното равнище и темп на брутният продукт и естественото равнище на безработицата.¹ По същество в анализа не се разработва и прилага специфичен количествен метод за изразяване на потенциалния брутен продукт. Той се представя с уравнение, което е резултат от обикновено преобразуване на уравнение (1) и съдържа установената в случая величина на „коефициента на А. Оукън“ ($\alpha=0,33$ или $\beta=3$). Като се позовава единствено на емпирично изведения от него тренд на растежа, А. Оукън приема като предположение, че темпът на растеж на потенциалния продукт (потенциалният темп на растеж) е около 3%, а естественото равнище на безработицата е 4%.² Така и двата показателя са изведени механично – като производни от приложената процедура на осредняване на фактическите стойности на основното уравнение на модела, и остават научно (теоретично) недоказани и неубедителни.

Под съмнение може да се постави изискването за всеобщо безусловно проявление на получения количествен израз на зависимостта. Квантитативно тя може

¹ По отношение на основните дискуссионни моменти в разглеждания закон, съществуващите и по-често прилаганите начини за пресмятане на потенциалния брутен продукт вж. напр. също: **Heubes J.**, *Konjunktur und Wachstum*, Muenchen 1991, s. 4-8.

² Вж.: **Schnabel Gert**, *Output Trends and Okun's Law*, BIS Working Papers, No 111, April 2002 (www.bis.org/publ/work111.pdf).

да не се запазва и да е различна за отделни страни или периоди, доколкото е под влияние на величината на реализирания темп на растежа, структурата на икономиката, на групи специфични вътрешни и външни условия и фактори, при които се осъществява производството.¹ Зависимостта се формира например също под въздействие на количествената пропорция между използваните трудови и капиталови ресурси, тяхната степен на производителност и модернизация. Ако производството е трудоемко, то при по-осезателен икономически спад ще се предизвиква значително освобождаване на работници и поради това има вероятност параметърът (α) да приема по-голямо и параметърът (β) – съответно по-малко числово значение. При равни групи условия може да се получи обратен резултат (по-малко числово значение на α и по-голямо – на β) в случай, че капиталът е по-широко представен като фактор на производството или се използва по-високопроизводителна, съвременна техника – тъй като това определя по-съществен прираст на брутния продукт, създаван с ограничено участие на човешкия труд. В големи и стабилни икономики, реализиращи ръстовете (или спадовете) с по-ниски темпове и без големи амплитуди, стойността на параметъра (α) може да е по-висока и на (β) – да е по-ниска. Количествените параметри на зависимостта се променят и под влияние на нарастващата чувствителност на националните икономики към външни фактори (като суровинно-енергийни шокове, сринове на международните финансови и стокови пазари), на новите технокотехнологични характеристики на производствения процес, при които нарастват производителността и делът на дейностите и операциите, изискващи по-ограничено участие на човешкия фактор.

Разбира се, числовите различия не са основание за отхвърляне на проявлението на зависимостта, а с това и на действието на закона. На тяхна основа се застъпва обобщеното заключение, че динамичното изменение на двете променливи е закономерно в обратна посока, като между темпа на икономическия растеж и равнището на безработицата се постига определено (не единствено и точно зададено) съотношение и то може да показва известна динамика (да не се запазва постоянно) в по-дълъг период от време.²

1.2. Актуализиране и адаптиране на закона на А. Оукън

Предвид предпоставките за доминиращо съдържано отношение към постулатите на А. Оукън, съвременните особености и структура на икономиката, както и

¹ Поредица от емпирични изследвания показват различни стойности на “коефициента на Оукън” в зависимост от изследваната страна и продължителността на периода, използваните данни и методология за изчисляване на равнището на безработицата, прилаганите математически методи и др. Вж. напр.: **Lee Jim**, The Robustness of Okun's Law: Evidence from OECD Countries, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 22, No 2, 2000, pp. 331-356; **Soegner Leopold, Alfred Stiassny**, A Cross-Country Study on Okun's Law, Vienna University of Economics and Business Administration, 2000 (<http://www.wu-wien.ac.at/inst/vwl/gee/workp.html>); **Schnabel Gert**, Output Trends and Okun's Law, BIS Working Papers, No 111, April 2002 (www.bis.org/publ/work111.pdf) и др.

² Подобни изводи се застъпват и в други изследвания. Вж. напр.: **Altig D., T. Fitzgerald, P. Rupert**, Okun's Law Revisited: Should we worry about low Unemployment?, FRB of Cleveland, Economic Commentary, May 1997 (www.clev.frb.org/research/com97/0515.htm).

според целите на предприетия фактически анализ за България, теоретичната конструкция на зависимостта може да бъде подложена на частично модифициране. При това стремежът е моделът на закона да се адаптира към реалните процеси, новите параметри, особености и източници на растежа у нас, към прилаганата усъвършенствана (половин век по-късно) статистическа методика за представяне на макроикономическите показатели. То е необходимо и поради своеобразния, несъответстващ на предявяваните изисквания, неравномерен икономически растеж, осъществяван в нашата страна през последните петнадесетина години.

Приложеният *механизъм на актуализиране и приспособяване* на модела засяга три съществени момента:¹

Първо, в емпиричния анализ за България като основен макроикономически показател се прилага брутният вътрешен продукт (БВП), за разлика от използването на брутния национален продукт (БНП) във формулираната и интерпретирана от А. Оукън зависимост.

Известно е, че вместо брутен *национален* статистиките отчитат вече брутен *вътрешен* продукт, който се утвърждава като предпочитан, общовалиден, съпоставим измерител на съвкупния производствен резултат. Тъй като двата показателя БВП и БНП имат обща основа, различават се само по нетния външен доход, който в повечето случаи приема пренебрежими размери, то и те са еднакви, равностойни приложими. Въпреки че отделни неточности не могат да се избегнат напълно, методиката за пресмятане на обобщаващия показател е значително подобрена, стандартизирана и прилагана в почти всички държави в света, включително и в България.

Второ, в настоящия анализ темповете на БВП и измененията в равнището на безработицата се представят при база за сравнение величините им в дадена предходна година, а не по отношение на потенциалния БВП и естественото равнище на безработица, които се използват от А. Оукън.

В емпирично потвърдения закон А. Оукън въвежда като отправни величини потенциалния обем и темп на брутния продукт и естественото равнище на безработицата, които аргументира с изследваните икономически реалности. В действителността обаче тяхното достигане е трудно осъществимо и нерационално (поради опасността от ускоряване на инфлацията при презрята конюнктура), дори и в стабилно, успешно развиващи се икономики. От друга страна, в по-забавено развиващи се или пазарно трансформиращи се икономики (като българската) реалните параметри са отдалечени от потенциалните, разливът в брутния продукт е съществен. Наред с това се установяват редица различия и трудности при формирането на ясна, еднозначна количествена оценка за производствения потенциал – тя може да се извърши чрез различни методи и средства (например чрез трендова екстраполация), като при всеки от тях резултатът е приблизителен, експертен. За да се избегнат неточностите, като критерий при определянето на тенденциите в изменението на показателите тук се използва равнището им в конкретна предходна година.

¹ В една или друга степен или насока емпиричните изследвания на проявлението на закона на А. Оукън, извършвани през последните години, съдържат подобно адаптиране и частично модифициране.

Това допълнително адаптиране на основното уравнение позволява да се избегнат въведените от А. Оукън предположения за величините на потенциалния темп на растежа и естественото равнище на безработицата, като те се подменят с фактически отчетените. Това разширява областта и степенята на приложимост, а също и реалистичността на модела.

Трето, замяната на използваната в модела на А. Оукън база за сравнение позволява да се приложат два алтернативни подхода при изразяване и интерпретиране на процентните изменения. При първия подход се използват като основа данните от всяка предходна година, т.е. пресмятат се и се съпоставят верижни темпове (при плаваща, променлива база). При втория подход база са данните от една конкретна по-ранна година (1990 г.) и се изразяват базисни темпове (при твърда, постоянна база) на показателите за БВП и безработицата. Това създава възможност, от една страна, за открояване на конюнктурните колебания и специфика на растежа в България през изследвания период, и, от друга страна, за съставяне на обобщена характеристика на периода като цяло. Докато първият подход позволява да се обхванат в анализа подпериоди на текущи подеми и спадове на макроикономическата активност у нас, то при втория подход се постига по-голямо съответствие с теоретичните допускания и с изследванията на А. Оукън – защото се построява относително дълъг ред с еднотипна, позизгладена динамика на показателите.

2. ДИНАМИКА НА ЗАВИСИМОСТТА МЕЖДУ РАСТЕЖА И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРИЯ

2.1. Темпове на растежа и равнище на безработицата

Специфицирането на траекторията на растежа у нас се опосредства от фактическите данни за БВП на страната (вж. таблица 1), представени чрез темпове на изменение спрямо всяка предходна година (верижни) или спрямо първата година на избрания период (базисни). Анализът на двата вида темпове на растежа индуцира двойствена оценка за общия характер и посока на растежа, която се отразява при квантифицирането на зависимостта.

Таблица 1

Динамика на БВП в България през периода 1990-2005 г.*

Период	Номинален БВП (млн. лв.)	Реален БВП 1990 г. = 100 (млн. лв.)	Темп на БВП 1990 г. = 100 (проценти)	Темп на БВП предх. г. = 100 (проценти)
1	2	3	4	5
1990 г.	45 389	45 389	-	- 9,1
1991 г.	135 711	41 576	- 8,4	- 8,4
1992 г.	200 832	38 541	- 15,1	- 7,3
1993 г.	298 934	37 963	- 16,4	- 1,5
1994 г.	525 552	38 646	- 14,9	+ 1,8

1995 г.	880 322	39 767	- 12,4	+ 2,9
1996 г.	1 748 701	35 751	- 21,2	- 10,1
1997 г.	17 055 205	33 248	- 26,8	- 7,0
1998 г.	21 577 020	34 412	- 24,2	+ 3,5

Продължение

1	2	3	4	5
1999 г.	22 776 000	35 238	- 22,4	+ 2,4
2000 г.	26 753	37 141	- 18,2	+ 5,4
2001 г.	29 709	38 664	- 14,8	+ 4,1
2002 г.	32 335	40 559	- 10,6	+ 4,9
2003 г.	34 547	42 384	- 6,6	+ 4,5
2004 г.	38 008	44 758	- 1,4	+ 5,6
2005 г.	41 948	47 220	+ 4,0	+ 5,5

* **Представено или изчислено от автора по данни от:** Main Macroeconomic Indicators 1998, р. 1-6; Статистически справочник 1999 г., с. 202-203; Статистически справочник 2000 г., с. 183-184; Статистически справочник 2005 г., с. 202-203; Статистически справочник 2006 г., с. 206-207.

На основата на конюнктурния анализ на статистическите данни се съставя хетерогенен, нееднороден ред от изменения на БВП. През периода произвежданият у нас БВП не нараства непрекъснато, нито спада постоянно, а се променя итеративно и при това неравномерно. Съвкупното производство показва колебания, които се разграничават ясно чрез *верижните темпове* – спрямо всяка предшестваща година. Тези темпове са както положителни, така и отрицателни, като имат различно числово изражение и очертават два подпериода на спад и два на икономически подем. В рамките на общо пет години от периода (и то не поредни, а раздалечени – през 1991-1993 г. и 1996-1997 г.) растежът у нас е отрицателен. Ретардацията на растежа, която се разпростира от 1991 г. до 1993 г. постепенно отслабва, прекъсва се към средата на 90-те години и след нетрайно оживление се възобновява отново и с много по-голяма сила през 1996-1997 г. През останалите десет години (които отново са разкъсани) у нас е реализиран положителен икономически растеж – съответно през 1994-1995 г., както и след 1998 г. и до края на отчетения период.

Ако се изисква строго придържане към оригиналните теоретични допускания би следвало именно годините на реален ръст в БВП да бъдат обект на настоящия анализ. При това обаче те не формират непрекъснат възходящ хронологичен ред, който да е с изразена достатъчна продължителност. Макар конюнктурните колебания на БВП да препятстват изпълняване на изискването за еднотипна динамика на БВП, съответно на приетото предизвикателство за изследване на зависимостта в условия на нестабилност и за да се обхване целият изминал период, интервалът се включва изцяло в изследването.

Панорама на целия период се изгражда на основата на темповете на изменение на БВП, изразени спрямо началната година на изследвания период (1990 г.). *Базисните темпове* остават сравнително еднообразни – те са непрекъснато отрицателни до 2004 г. включително, макар и с различна числова стойност. Дотогава величината на БВП се запазва под равнището от 1990 г., поради което и пресметнатите при база 1990 г. темпове са отрицателни. Едва през 2005 г. в българската икономика вече е създадена с 4% повече продукция, отколкото в началото на периода, и базисният темп става положителен. Така се открояват

по-отчетливо признаците на средносрочен конюнктурен спад в българската икономика, продължил до 2004 г. Доколкото при това се образува по-дълъг, еднообразен ред от данни, съставен от низходящи темпове (с едно изключение за последната година), то се оформя и известна представа за компактна резистентност на растежа. Също еднообразна е и динамиката на показателя за безработицата, изведена на основата на сравнение с 1990 г. По такъв начин се постига принципно и по-голямо сходство с подхода на А. Оукън, макар скоростта и посоката на изменение на БВП и на безработицата при сравнение с 1990 г. да не са синхронизирани и равностойни, темповете да са асиметрични.

По аналогични начини (конюнктурно и обобщено) могат да се представят и интерпретират и измененията в равнището на безработицата и заетостта (вж. таблица 2).

През изследвания период годишните темпове на трудовите показатели също варират непрекъснато. Нормата на безработицата не остава постоянна и се колебае в границите между най-ниско равнище от 1,5% през 1990 г. и най-високо равнище от 17,9% през 2000 г. и 2001 г. Нейното годишно изменение е неравномерно и позволява да се установи, че през около половината част от периода тя се повишава, а в другата половина се понижава. В същото време процентно изразената заетост на трудоспособното население намалява през по-голямата част от периода и нараства само в пет години. При това прави впечатление, че има само два отделни случая на деформиране на изследваната зависимост – при реализирания положителен ръст на производството в две от последните години на периода нормата на безработица нараства, а не намалява. Докато в сравнение с всяка предходна година се формират непрекъснати флуктуации и изменения в различни посоки, то, отнесена към началната година на периода, безработицата показва еднообразна динамика, промяна само с положителен знак – защото през всяка отделна година тя надвишава нормата на безработицата за 1990 г.

Таблица 2

Равнище на заетост и на безработица в България през периода 1990-2005 г.*

(проценти)

Период	Заетост	Безработица	Изменение в равнището на безработица (към предх. година)	Изменение в равнището на безработица (към 1990 г.)
1	2	3	4	5
1990 г.	85,2	1,5	-	-
1991 г.	75,0	11,1	+ 9,6	9,6
1992 г.	69,2	15,3	+ 4,2	13,8
1993 г.	68,0	16,4	+ 1,1	14,9
1994 г.	67,4	12,8	- 3,6	11,3
1995 г.	69,8	11,1	- 1,7	9,6
1996 г.	69,1	12,5	+ 1,4	11,0
1997 г.	66,7	13,7	+ 1,2	12,2
1998 г.	65,3	12,2	- 1,5	10,7

Продължение

1	2	3	4	5
1999 г.	64,6	16,0	+ 3,8	14,5
2000 г.	62,8	17,9	+ 1,9	16,4
2001 г.	55,5	17,9	0	16,4
2002 г.	63,2	16,3	- 1,6	14,8
2003 г.	63,6	13,5	- 2,8	12,0
2004 г.	67,7	12,2	- 1,3	10,7
2005 г.	68,1	10,7	- 1,7	9,2

* *Представено или изчислено от автора по данни от: Статистически годишник 1991 г., с. 70 и с. 115; Статистически справочник 1995 г., с. 28-31 и с. 62-63; Статистически справочник 1999 г., с. 46; Статистически справочник 2000 г., с. 46-55; Статистически справочник 2005 г., с. 54-63; Статистически справочник 2006 г., с. 58-67.*

Дори и безлото сравнение между динамиката на реалния БВП и равнището на безработица по отделни години показва, че от общи, принципни позиции изведената от А. Оукън *обратна зависимост* може да се приеме за *свойствена на българската икономика* през изследвания период. През всички (общо пет) години на отчетен икономически спад, равнището на безработицата у нас се повишава. Само при две изключения (за 1999 г. и 2000 г.) изследваните показатели се променят също в противоположна посока, когато е реализиран реален ръст на съвкупното производство. Така, независимо от постигнатите отрицателни или положителни темпове на растежа, в преобладаващата част от периода се проявява обратната зависимост между растежа и безработицата, отразена в закона на А. Оукън. Тя се потвърждава по-убедително от базисните темпове и изменения на двата показателя – при отрицателните базисни темпове на БВП (без тези за 2005 г.) нормата на безработицата показва само положително базисно изменение.

Съпоставянето на темповете на БВП и равнищата на безработица, представените динамични особености на тези показатели подсказват възможност за получаване на специфични количествени параметри на зависимостта между растежа и безработицата у нас през изследвания период.

2.2. Верижни темпове и параметри на зависимостта в България

Конкретното числово изражение на съотношението между изменението на реалния БВП и равнището на безработица в България се извежда отначало чрез прилагане на модифициран вид на уравнение (1), според който:

$$U_t - U_{t-1} = R_1 \cdot \{[(Y_{t-1} - Y_t) / Y_{t-1}] \cdot 100\}, \quad (3)$$

където:

U_t и Y_t са съответно равнището на безработица и обемът на БВП в текущата година;

U_{t-1} и Y_{t-1} – равнището на безработица и обемът на БВП в съответната предходна година;

R_1 – коефициент на зависимост между верижния темп на растежа и верижното изменение на безработицата (модифициран коефициент на Оукън).¹

От уравнение (3) се извежда, че модифицираният коефициент (R_1) се определя от отношението:

$$R_1 = (U_t - U_{t-1}) / \{[(Y_{t-1} - Y_t) / Y_{t-1}] \cdot 100\}, \quad (4)$$

или

$$R_1 = \Delta U_t / y_t, \quad (5)$$

където:

U_t е изменението на фактическото равнище на безработицата (в сравнение с равнището от всяка предходна година);

y_t – темпът на растежа, представен чрез сравнение с всяка предходна година, т.е. верижният темп на изменение на БВП.

При съобразяване с приложената тук методика на адаптиране на модела и различията с допусканията на А. Оукън, може да се търси известно сходство между получената величина на модифицирания коефициент (R_1) и „коефициента на Оукън“ a ($a=0,33$).

Таблица 3

Зависимост между верижния темп на БВП и равнището на безработица в България през периода 1991-2005 г.

Период	Темп на БВП (<i>предх. год. = 100</i>) (y_t)	Изменение в равнище- то на безработица (<i>прямо предх. год.</i>) (ΔU_t)	Коефициент на зави- симост между расте- жа и безработицата (R_1)
1991 г.	- 8,4	9,6	- 1,14
1992 г.	- 7,3	4,2	- 0,58
1993 г.	- 1,5	1,1	- 0,74
1994 г.	1,8	- 3,6	- 2,00
1995 г.	2,9	- 1,7	- 0,59
1996 г.	- 10,1	1,4	- 0,14
1997 г.	- 7,0	1,2	- 0,17
1998 г.	3,5	- 1,5	- 0,43
1999 г.	2,4	3,8	1,58
2000 г.	5,4	1,9	0,35
2001 г.	4,1	0	-
2002 г.	4,9	- 1,6	- 0,33
2003 г.	4,5	- 2,8	- 0,62
2004 г.	5,6	- 1,3	- 0,23

¹ Вж. също напр.: **Doepke J.**, The “Employment Intensity” of Growth in Europe, 2001, p. 6 (<http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1021.pdf>)

2005 г.	5,5	- 1,7	- 0,31
средногодишно	0,42	- 0,6	- 0,36

Получените резултати за коефициента (R_1) в България през периода 1991 - 2005 г. (вж. таблица 3 и фигура 1) дават основания да се направят няколко по-важни извода:

◆ През значителна част (дванадесет от общо петнадесетте години) от изследвания период пресметнатият коефициент (R_1) приема *отрицателна* стойност. Тя отразява съответстваща на установената в закона на А. Оукън *обратна посока* в изменението на реалния БВП и на равнището на безработица в България. Следователно, сложните проблеми, с които страната се сблъсква в процеса на прехода към пазарна икономика, не внасят съществени смущения в *принципа* на действието на една важна макроикономическа зависимост. Този принцип е в сила с три изключения – за периода 1999-2001 г., когато и двата показателя отбелязват нарастване и поради това коефициентът (R_1) е положителен. При това прави впечатление, че обратната зависимост се проявява както в условията на икономически растеж – когато реалният БВП се увеличава, а равнището на безработица намалява, така и в годините на икономически спад.¹

¹ Получаваните по-различни цифрови значения не са основание за отхвърляне на действието на закона, което се подчертава в много съвременни изследвания. Така например в публикацията на Д. Алтиг, Т. Фицджералд и П. Рупърт се отбелязва: “През годините точната количествена форма на тази зависимост се е променила в известна степен. Въпреки това негативната корелация между промените в нормата на безработицата и промените в растежа на БВП се представя като една от най-устойчивите (последователните) връзки в макроикономиката.” (Altig D., T. Fitzgerald, P. Rupert, Okun’s Law Revisited: Should we worry about low Unemployment?, FRB of Cleveland, Economic Commentary, May 1997, p. 1 (www.clev.frb.org/research/com97/0515.htm)).

♦ В рамките на единадесет години от изследвания времеви интервал приеманите от коефициента (R_1) стойности, разгледани под модул, са сравнително ниски (под единица) и са до известна степен сходни на изведения от А. Оукън параметър за САЩ през 60-те години. Те са резултат от по-слабото изменение (изоставащата реакция) на равнището на безработицата, което е от 1 до над 7 пъти по-малко от изменението в темпа на растежа. Прави впечатление, че от 2000 г. стойностите на коефициента са по-близки до параметъра (a) от уравнение (1) – колебаят се в границите между 0,23 и 0,62. Така, без да са идентични, монотонни, постоянни или присъщи на последователни години, ниските коефициенти са преобладаващи за периода. При това в общо седем години (което е около половината от периода) коефициентът се колебае всъщност в граници под 0,5.

♦ В три от отчетените години (а именно 1991 г., 1994 г. и 1999 г.) стойността на коефициента е по-висока от единица, разгледана под модул. Това е показателно за известно разминаване с изводите от изследванията на А. Оукън – за изпреварваща реакция на безработицата, при която промяната в безработицата превишава темпа на брутния продукт. Два от тези екстремни коефициенти са присъщи на години с реално нарастване на БВП на страната (1994 г. и 1999 г.). Наред с това през 1999 г. е нарушена посоката на изследваната зависимост – безработицата нараства, въпреки че е осъществен реален ръст на съвкупното производство. По-високата величина на коефициента е твърде различна и варира съответно между 2,0 и 1,14. Сред причините за няколкото по-значителни изменения на безработицата са предимно драстични съкращения на заети в бюджетната сфера и в големи държавни или приватизирани фирми след реорганизиране на дейността им, отливът от страната на вискоквалифицирани кадри при интензивните емиграционни потоци и др. Тъй като част от тези фактори са временни, конюнктурни, преходни, то тези стойности на коефициента могат условно да се игнорират като нетипични, непредставителни и нетрайни проявления на зависимостта.

♦ Като цяло относително по-високите стойности на коефициента (под модул) се отнасят към началото на периода, когато пазарните реформи бързо набират ход, преустройството в икономиката протича по-интензивно и едновременно в множество различни направления, пазарните принципи все още не са установени и не са доминиращи (делът на частния сектор се разраства, но се запазва ограничен – под 50% от БВП). Сравнително по-ниските стойности на коефициента, които са по-близки до изведения от А. Оукън, се получават след средата и към края на периода, когато отрасловото реструктуриране на икономиката, приватизацията и аграрната реформа вече не протичат така динамично и дават първи положителни резултати. Те произтичат и от последователното редуциране на равнището на безработицата (след 2001 г.) под влияние на подобряването и разширяването на дейността на частните фирми, прилаганата от правителството по-решителна политика за преодоляване на безработицата чрез реализиране на инфраструктурни обекти, стимулиране и реално финансово подпомагане на безработни при започване на собствен бизнес и др. Непривично ниското цифрово изражение на коефициента за 1996 г. и 1997 г. (което възлиза съответно на 0,14 и 0,17) може да се обясни с дълбокия и рязък спад в производството и паралелно предизвиканото по-слабо увеличаване в равнището на безработица-

та. Това съчетаване е сложно следствие от натрупаното в предходните години и тогава проявило се напрежение на пазара, ускореното повишаване на равнището на цените (достигнало до хиперинфлационни измерения), приключилите в много сфери съкращения на работници до по-разумни граници, временното въздържане от допълнително освобождаване на работници в създалата се ситуация на рязко понижаване на реалните доходи и жизненото равнище на населението у нас. Ескалирането на абсолютните и относителните размери на безработицата, съпътстващо съживяването на икономиката през 1999 г., се отдава предимно на неприключили своевременно, поетапно осъществявани редукции на заетите в бюджетната сфера, както и на нови съкращения в последно приватизираните няколко по-големи фирми. То е също косвен признак за определено повишаване на производителността на труда, което импулсира растежа, спомага за постигането на по-висок БВП. Нарасналата ефективност от използването на наличния функциониращ капитал и на заетата работна сила се доказва индиректно и от намаляването на нормата на заетостта, продължило без прекъсване от 1995 г. до 2001 г. (тази тенденция се преобръща през последните четири години на периода).

♦ От получените стойности на коефициента не може да се изведе продължителен непрекъснат ред с еднаква, постоянна стойност на съотношението между верижния темп на изменение на БВП и равнището на безработицата. Наблюдават се по-чести смени и понякога асиметрични диференциации във величината на модифицирания коефициент, която показва цикличност и отразява неустойчивостта, колебанията в макроикономическата активност в страната през периода.

♦ Средногодишните стойности на темпа на БВП и изменението на равнището на безработицата са близки до годишните данни за 2002 г., а средната величина на модифицирания коефициент ($R_1=0,36$) е сходна на коефициента на Оукън ($a=0,33$). Всъщност през 2002 г. и 2005 г. (както и през 2000 г.) величината на коефициента (R_1) съвпада почти изцяло с параметъра (a) от уравнението на А. Оукън. С помощта на тази приблизителна аналогичност и приемливите макроикономически индикатори за 2002 г. и 2005 г. може да се предположи, че средното за 90-те години е същевременно и представителното, рационалното за периода съотношение. То изразява повишаване (респ. намаляване) с 1 процентен пункт на фактическото равнище на безработицата при намаляване (респ. повишаване) на БВП с приблизително 2,78 процентни пункта (тъй като $1/R_1=2,78$).

♦ За разлика от изследванията на А. Оукън при този подход се построява нееднороден времеви ред на използваните показатели. Като резултат и годишните величини на коефициента са много различни, но пък средният коефициент е приблизително равен на определения от А. Оукън. Това затруднява предвиждането на тенденциите в съотношението между верижните изменения на реалния БВП и равнището на безработицата у нас в близка перспектива.

2.3. Базисни темпове и параметри на зависимостта в България

Друго числово изражение на коефициента се получава, ако анализът се извърши на основата на базисните темпове на изменение на двата изследвани показателя

(вж. Таблица 4. и Фигура 2.). За целта изходното уравнение се преобразува повторно и придобива вида:

$$U_t - U_{t0} = R_2 \cdot \{[(Y_t - Y_{t0})/Y_{t0}] \cdot 100\}, \quad (6)$$

където:

U_{t0} и Y_{t0} са съответно равнището на безработица и обемът на БВП от началната година на изследвания период (1990 г.), приета за базисна;

R_2 – коефициент на зависимост между базисния темп на растежа и базисното изменение на безработицата (модифициран коефициент на Оукън).

От уравнение (6) се извежда, че модифицираният коефициент (R_2) се определя от отношението:

$$R_2 = (U_t - U_{t0}) / \{[(Y_t - Y_{t0})/Y_{t0}] \cdot 100\}, \quad (7)$$

или

$$R_2 = \Delta U_{t0} / y_{t0}, \quad (8)$$

където:

U_{t0} е изменението на фактическото равнище на безработицата (в сравнение с равнището от базисната година);

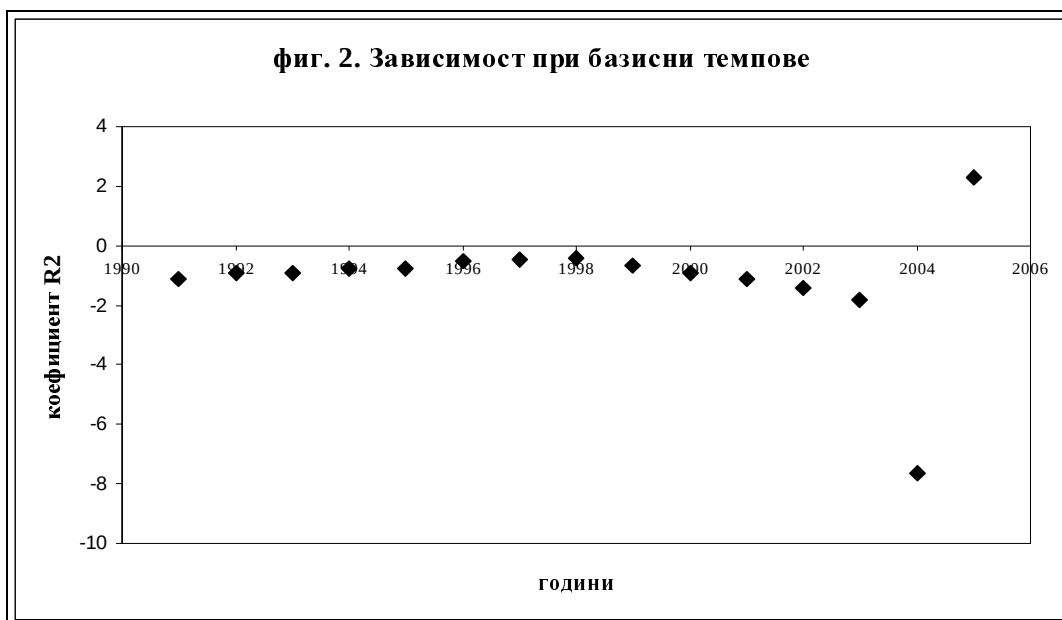
y_{t0} е темпът на растежа, представен чрез сравнение с 1990 г., т.е. базисният темп на изменение на БВП.

Таблица 4

Зависимост между базисния темп на БВП и равнището на безработица в България през периода 1991-2005 г.

Период	Темп на БВП (1990 г. = 100) (y_{t0})	Изменение в равнището на безработица (спрямо 1990 г.) (ΔU_{t0})	Коефициент на зависимост между растежа и безработицата (R_2)
1991 г.	- 8,4	9,6	- 1,14
1992 г.	- 15,1	13,8	- 0,91
1993 г.	- 16,4	14,9	- 0,91
1994 г.	- 14,9	11,3	- 0,76
1995 г.	- 12,4	9,6	- 0,77
1996 г.	- 21,2	11,0	- 0,52
1997 г.	- 26,8	12,2	- 0,46
1998 г.	- 24,2	10,7	- 0,44
1999 г.	- 22,4	14,5	- 0,65
2000 г.	- 18,2	16,4	- 0,90
2001 г.	- 14,8	16,4	- 1,11
2002 г.	- 10,6	14,8	- 1,40
2003 г.	- 6,6	12,0	- 1,82
2004 г.	- 1,4	10,7	- 7,64
2005 г.	4,0	9,2	+ 2,3

средногодишно	- 13,96	+ 12,47	- 1,14
---------------	---------	---------	--------

Пресметнатите стойности на модифицирания коефициент (R_2) изразяват следните няколко динамични особености на съотношението между базисния темп на икономически растеж и промяната в равнището на безработица:

◆ Модифицираният коефициент (R_2) показва сравнително еднородна динамика – приема само отрицателни значения до 2005 г., когато става положителен. Това е в резултат от почти еднотипната динамика на БВП и на безработицата – базисният темп на БВП е непрекъснато отрицателен до последната година (за 2005 г. той е вече положителен, БВП превишава равнището си от 1990 г.), а изменението на безработицата е положително за целия период (за всяка отделна година нормата ѝ надхвърля равнището от 1990 г.). Така при този втори подход има почти пълно (само с едно изключение) спазване на принципа на А. Оукън – обратната зависимост между темпа на растежа и безработицата.

◆ Установява се един единствен случай на нарушаване на принципа и формиране на положителна стойност на коефициента – за 2005 г. Този резултат е следствие от приложения подход на анализа, като има и друга основа – твърде ниското, нереалистично равнище на безработицата (само 1,5%) за базисната 1990 г. Тъй като естественото равнище на безработицата у нас е по-голямо, то фактическата норма няма да се намали до подобни размери, дори и да продължи да се реализира стабилен икономически растеж в бъдеще. Ето защо при допълване на съставения ред от данни и прилагане на методиката на изчисляване при отправна база 1990 г. във всеки следващ нов анализ ще се формират само положителни коефициенти. Но тази тенденция може лесно да се коригира и приведе в съот-

ветствие с изводите на А. Оукън, ако се въведе като база за сравнение друга година, с по-високо и реалистично равнище на безработицата.

♦ В динамиката на коефициента (R_2) се забелязва не само едноточност (предимно отрицателни значения), но също и относителна краткотрайна стабилност. В три двойки от поредни години числовата стойност на коефициента се запазва еднаква или се колебае незначително (съответно за 1992 г. и 1993 г. е една и съща, а за 1994 г. и 1995 г., както и за 1996 г. и 1997 г. стойностите са изключително близки). Тези идентичности в коефициента се постигат при темпове на растежа и изменения на безработицата, които имат различно числово изражение за всяка от тези шест години.

♦ Разгледани под модул, годишните стойности на коефициента (R_2) отново не остават постоянни, а са променливи. Сега обаче те се отличават с по-слаби колебания и диференциации помежду си (с изключение на последните две-три години). За почти целия период (без 2004 г.) те са разположени в интервала между 2,3 и 0,44, като при това са до голяма степен подредени – образуват почти систематичен низходящ ред до 1998 г., включително и последователно възходящ ред – от 1999 г. и до края на отчетения период.

♦ В подпериода от 1996 г. до 1998 г. включително величината на коефициента варира непрекъснато, но при по-малки амплитуди, без прекъсване се понижава и става забележимо по-ниска, отколкото през предходните години. За 1998 г. тя се установява на равнище ($R_2=0,44$), което е най-близко до очертаното от А. Оукън ($a=0,33$) и до изведеното средно за България на основата на верижните темпове ($R_1=0,36$).

♦ След 1999 г. в продължение на вече седем години коефициентът (R_2) се увеличава непрекъснато и надхвърля единица. За 2004 г. дори се получава неоправдано висока стойност (от над 7,5). Тези големи величини на коефициента всъщност са обичаен резултат от прилагането на количествените методи и изразяването на зависимостта при постоянна база. Те се получават поради изразяването на съотношението между непрекъснато намаляващи величини на базисния темп на БВП (поради трайния положителен ръст на производството) и също намаляващи значения на промените в равнището на безработицата (при нейното последователно намаляване), които обаче превишават базисния темп на растежа. Така в случая от 2001 г. се очертава тенденция на изпреварваща (базисна) реакция на безработицата (характерна и за 1991 г.), докато през подпериода 1992-2000 г. тази реакция е подчертано изоставаща.

♦ Средногодишното изражение на коефициента (R_2) е отрицателно, но високо – възлиза на 1,14. То съвпада изцяло с постигнатото през 1991 г., към него гравитира и коефициентът за 2001 г. Този коефициент има почти четири пъти по-висока стойност, отколкото полученият среден коефициент в първия вариант на анализа. На негова основа може да се изведе наличието на по-тясна зависимост, според която всеки 1 процентен пункт промяна в равнището на безработицата отговаря на около 0,88 процентни пункта промяна в реалния БВП (защото средно $1/R_2=0,88$). Следователно в случая безработицата показва (средно изразено) изпреварваща реакция, висока чувствителност към темпа на растежа. Този резултат може да се тълкува като следствие от висока трудоемкост на

българското производство или от ниска производителност на труда, недостатъчна степен на обновяване и усъвършенстване на производствените мощности.

◆ При този подход се игнорира разнопосочността на измененията по отделни години или подпериоди, въвежда се в изчисленията почти еднотипна динамика на БВП (негативна) и на нормата на безработицата (позитивна), което съответства повече на общите условия от конструкцията на закона на А. Оукън. Това позволява в анализа да се обхване период с по-голяма продължителност, да се открие по-ясно принципният характер на зависимостта, да се състави по-плавно разгръщащ се, приблизително изгладен ред от коефициенти. Но, от друга страна, остават неизпълнени количествените параметри на А. Оукън, изчисленията показват по-различна и по-интензивна реакция на безработицата към базисния темп на БВП у нас.

При прилагането на двата подхода се достига до специфични количествени резултати и изводи, констатира се определени сходства или различия с анализа и емпиричния закон на А. Оукън. Те произтичат от изследването на икономика с малки мащаби, динамични характеристики и своеобразен ритъм на растежа, от приложеното модифициране на модела, по-голямата продължителност на обхвата на периода.¹

Като цяло може да се направи извод, че разкритите параметри на зависимостта са показателни за сравнително висока интензивност на реакция на безработицата към темпа на БВП и с това за значимо участие на работната сила в българското производство, за осъществяване на подчертано трудовемък тип икономически растеж. Подобни характеристики са присъщи не само на отминали етапи, на началото на периода на прехода у нас – когато измененията в двата показателя са почти равностойни, така че коефициентът за 1991 г. например е 1,14. Те се проявяват и към края на периода, когато величината на коефициента под модул нараства и за 2005 г. например се установява на 2,3 (по втория подход), т.е. всеки 1 процентен пункт промяна в равнището на безработицата е следствие от 0,44 процентни пункта промяна в базисния темп на БВП. Това е последица от експресивните източници на растежа, фирмената и отрасловата структура на икономиката ни, пропорцията между използвания в производството труд и капитал, степенята на обновяване, модернизиране и възвръщаемост от наличното капиталово оборудване. Данните сигнализират за определена възможност нежеланото (излишното) равнище на безработицата в страната да се преодолее бързо чрез по-решително стимулиране на производството и инвестициите, по-значително повишаване на производителността на труда и ускоряване на растежа.

В условията на постигнатия напредък на пазарните реформи, затихналото действие на депресивните фактори и стабилизирането на източниците на растежа, степенята на зависимост между БВП и безработицата е под по-силното въздействие на особеностите, нерешените проблеми, обхватът и степенята на използване на работната сила в България.

¹ В преобладаваща част от изследванията върху закона на А. Оукън от последните години се анализират дори периоди с още по-голяма продължителност (от 20-40 години), като при това се отбелязва, че: "... взаимовръзката между растежа и безработицата не остава постоянна в дълги периоди." (*Altig D., T. Fitzgerald, P. Rupert*, цит. съч., с. 3-4).

3. СПЕЦИФИЧНИ ФАКТОРИ НА БЕЗРАБОТИЦАТА И РАСТЕЖА В БЪЛГАРИЯ

Изследваната взаимовръзка е синтезирана като закон въз основа на емпирично доказаното ѝ проявление в икономика с големи мащаби, установени отдавна пазарни традиции, дълго поддържан стабилен, висок икономически растеж. При такива условия увеличаването на безработицата в резултат от инцидентно, еднократно спадане на реалния БВП се дължи на формирането на циклична безработица, която е в ограничен размер – около 1 процентен пункт. Затова А. Оукън поставя специален акцент върху онези няколко по-важни фактори с косвено влияние, които занижават реалния размер или отчитаното равнище на безработицата, задържат ръста на производителността на труда. Част от тези фактори имат проявление и в България, като същевременно зависимостта между БВП и безработицата у нас е под въздействието и на съвкупност от други специфични предпоставки.

Измененията във фактическата и в цикличната безработица са тясно свързани с процеса на пазарния преход и неговите рецесионни импулси, преживяната дълбока финансова и икономическа криза и отскоро овладяното вариране в темпа на растежа. Въпреки това те протичат сравнително плавно, монотонно. Динамиката на безработицата се отличава с експлозивно, драстично повишаване в първите две-три години на периода (например с 9,6 процентни пункта през 1991 г.) и през 1999 г. (с 3,8 пункта), както и с едно рязко спадане с 3,6 на сто през 1994 г. През останалите години от периода тя се ориентира към по-умерени промени. Така след 1993-94 г. равнището на безработицата се колебае предимно в по-тесни граници – изменя се с 1,1 до 1,9 процентни пункта годишно, независимо от срибовете, оживленията или понякога големите амплитуди в темпа на растежа. При това се възпроизвежда обратната зависимост с темпа на растежа, която показва само откъслечни деформации. Но величините на измененията на безработицата все пак превишават изследваните от А. Оукън и това се отразява върху цифровото изражение на измерените коефициенти.

Във всяко отчитано фактическо равнище на безработицата се съдържа определено равнище на естествена безработица. В основата ѝ са текущи и структурни предпоставки за движение на работната сила, които присъстват в икономиката постоянно, независимо от конюнктурата. Именно в този смисъл естествената безработица е непреодолима. Като въвежда предположението, че естествената норма остава постоянна и я фиксира на едно конкретно равнище, А. Оукън има възможност да изрази чрез измененията във фактическата норма на безработицата само цикличния компонент. Но размерът на естествената безработица може да е различен и променлив, особено в по-дълъг период и при по-голям динамизъм на икономическите процеси. През първите години на прехода у нас тя нараства, което завишава допълнително фактическото равнище на безработицата и изкривява оценката за размера на цикличната безработица. Повишаването на естествената безработица е предпоставено от кардиналните икономически промени, специфични лични подбуди и обективни условия, които детерминират по-висок от най-често разпространения (около 1%) относителен дял на фрикционния и особено на структурния компонент.

Относителната тежест на фрикционния компонент се увеличава поради интензивните вътрешни миграционни процеси, постъпателното разрастване на дела на частния сектор и на различията в размера на работните заплати, повисоките изисквания към професионалните умения на работниците, търсенето на работници с други специалности, необходимостта от актуализиране на професионалната подготовка или от преквалификация на специалистите. По-голям става и делът на структурната безработица, обусловена от едновременно осъществяване на радикално отраслово, продуктово и технологично реформиране и преструктуриране на българското производство. Дестимулиращ ефект върху заетостта оказват предоставяните доскоро ниски социални помощи при безработица. Постепенно се променя съставът на заетите (класифицирани по различни критерии), като нараства участието на определени групи заети, на които са присъщи по-чести флукуации, смяна на работното място и отпук по-високо равнище на безработицата. Наред с това още в самото начало на прехода една немалка част от заетата преди това почти изцяло, но неефективно използвана работна сила напуска сферата на производството и не се включва обратно в нея. В някои случаи тези хора се прехвърлят в групата на извънактивната работна сила, в други правят опит да развият дребен собствен бизнес или остават дългосрочно незаети. Сред причините за това движение са възникналите трудности при намиране на друго адекватно работно място, особено за хора над определена възрастова граница, появилото се и отчасти запазващо се и досега несъответствие между търсенето и предлагането на труд по отделни специалности и професии, увеличаването на дела на скритата икономика и на заетите в нея, намаляването на реалната работна заплата и наличието на спестявания от предходни периоди и др. Като резултат от това броят на освободените от работа надвишава регистрираните безработни. След съобразяване на изводите от настоящия анализ с тези особености и с нарасналото равнище на естествена безработица, би трябвало заключенията върху закона на А. Оукън да се преосмислят и частично да се коригират.

По-точна представа за влиянието на БВП върху безработицата не може да се придобие също и поради прилаганите у нас (осъвременени и стандартизирани) методи за пресмятане на относителния размер на безработицата.¹ В този показател се включват вече не само регистрираните в бюрата по труда безработни, а и други групи от търсещи работа по разнообразни собствени инициативи. По този начин обхватът на показателя се разширява, но и се провокира застъпване на повече неподлежащи на коректно отчитане, експертно и приблизително оценявани елементи. Така в редица случаи например завършващите средно или висше образование млади хора не се обръщат към трудово ангажираните държавни институции и разчитат на други възможности (като лични контакти, частни агенции и др.) за намирането на първа работа. Успокояващо е, че при това твърде малко – едва около 8% от търсещите първа работа, са специалисти с висока образователна степен (бакалавър, магистър и доктор).² Но пак все още същест-

¹ Относно методиката за измерване на безработицата, прилагана от НСИ, вж.: <http://www.nsi.bg/Labour/Labour.htm>

² Изчислено от автора по данни от: Статистически справочник, изд. на НСИ, 2006 г., с. 72.

вен остава у нас делът на дългосрочно безработните (почти 60% от всички безработни за 2005 г.), сред които има хора обезкуражени или напълно отказали се от услугите на службите по заетостта.¹ Търсенето на работа с различни групи средства и голямата продължителност на безработицата (излизаща извън рамките на определения срок за получаване на обезщетение) са показателни за запазващо се недоверие към бюрата по труда като надежден посредник при намиране на работа, за по-висока действителна в сравнение с официално отчитаната безработица, както и за ограничените възможности на производството да абсорбира незаемната работна сила.

В пресмятаните трудови показатели не могат да бъдат обхванати цялостно или разграничени ясно и увеличаващият се доскоро брой на частично, епизодично заетите. Притискани от липсата или недостига на парични средства, въпреки несигурността много хора приемат предложения за еднократна работа (най-често услуга), за дейности с временен характер или на непълен работен ден, включително почасова и нерегулярна, кампанийна ангажираност без договорна обвързаност. Дори и отчитаните (основаващи се на сключени граждански договори) параметри на временната и непълна заетост са все още тревожни. Така за 2004 г. (и 2005 г.) на пълно работно време са наети около 91% от общо заетите, като 85% са наетите на постоянна работа.² От друга страна, като съставен елемент на безработицата се отчита, че за 2005 г. например над една шеста или почти 16% са безработните, които са останали без работа поради завършване на временна или сезонна заетост. Макар през последните години трудовото законодателство в страната да се усъвършенства, трудово-правните отношения да се урегулират и поставят под по-строг контрол, съществуващите проблеми в тази област и заетите нерегистрирани лица намаляват, но не са напълно преодолени. Статистиката показва, че над 85 хил. души (5,2% от наетите в частния сектор и 0,4% от наетите в общественния сектор) са наети без трудов договор, а реалистичният им обхват вероятно е по-голям.³ Еднозначна представа за недокрай изчистения от елементи на скритата икономика трудов пазар се придобива от запазващите се различия между общите суми на получените доходи и извършените разходи на домакинствата (в полза на разходите). Заетостта на непълен работен ден е временно, компромисно разрешаване на проблема с липсата на адекватна работа, често не е трайно гарантирана и е свързана с изпълняване на несвойствени дейности, не осигурява доходи в достатъчен размер. Това са и основанията тя да се разглежда и като скрита, частична безработица, без да има формална възможност за отнасянето ѝ към показателя за безработицата.

За даденото фактическо изследване има значение, че откритата от А. Оукън зависимост е съобразена с официално отчитана величина на БВП в страна с ограничен, пренебрежим дял на скритата икономика. При по-големите параметри

¹ За тези особености на безработицата у нас вж. напр.: *Ангелов Ив.* и кол., Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 г., изд. на ИИ на БАН и Фондация "Фр. Еберт", С., 2003 г.

² Вж. напр.: *Шопов Д.*, Основни характеристики на заетостта в България през годините на прехода, сп. Икономически алтернативи, 2005 г., бр. 6 (71), с. 7 и с. 9.

³ Пак там, с. 11.

на скритата икономика у нас делът на заетите в нея (скритата заетост) е значителен, което допринася доскоро за изострянето на социалните проблеми.¹ С цел частично избягване на данъчно облагане или поради тежко финансово състояние, нерегулярни приходи и несигурно бъдеще, част от фирмите не отчитат пълния обем на произвежданите стоки или сключваните сделки. По такъв начин се занижава величината на действително създадения брутен продукт. Същевременно при затрудненията, които изпитват много български домакинства, се запазва висок делът на извършваните от тях непазарни дейности (различни форми на домашно производство, ремонти и др.). Макар през последните еднадве години част от тях да се включват в БВП по експертна оценка, те не обхващат цялото многообразие и обем на тези дейности. Дори и при макроикономическите подобрения от последните години делът на доходите от домашно стопанство остава висок – над 12,5% от средния доход на човек от домакинство за 2005 г., и показва красноречиво, че алтернативните и оставащи скрити форми на заетост и източници на доходи у нас не трябва да се пренебрегват.²

Постъпателно налагащата се у нас пазарна ориентация индуцира процеси, водещи до дълбоко разстройване на трудовия пазар. Спадаът в производството от средата на 90-те години предизвиква намаляване на броя на заетите, като тази тенденция има и технологични предпоставки. Тя засяга в значителна степен хората с по-високо образователно равнище. Така, докато почти 39% от общо регистрираните безработни за 2005 г. например са без професия, с основно и по-ниско образование, то около половината от всички безработни имат специалност и почти 23% от тях са с висше образование и при това са дългосрочно безработни.³ Изтласкванията на подготвените кадри и свитите възможности на развиваните производствени сфери да усвояват пълноценно този трудов потенциал повишават относителната „цена“ на растежа, рефлектират върху неговата текуща и бъдеща скорост. Обратното включване на хората с по-висока квалификация в трудова дейност се възпрепятства от необратимите промени, настъпили във фирмената и отрасловата структура на БВП, от усъвършенстваните технически и технологични характеристики на производството, поставяните от фирмите нови и по-високи изисквания към професионалните знания и умения на специалистите.

В съвременната структура на българската икономика определящо значение и дял има сферата на услугите – нейният дял в създавания БВП възлиза на повече от 60% за 2005 г. При ускореното ѝ развитие е обясним наблюдаваният напоследък прираст на броя на заетите в сферата на търговията, общественото хранене и хотелиерството, строителството, комуналните и битовите услуги. Тези отрасли са проспериращи и наред с това трудово абсорбиращи, но предоставят възможности за ангажираност предимно на хора без специална подготовка, с по-ниска квалификация, срещу невисоко трудово възнаграждение или при не особено привлекателни условия на труд. Така продължава да се поддържа разрыв между търсена и предлагана работа, да съществуват немалко свободни работни места

¹ Вж. също: *Ийтуел Дж., М. Елман* и др., цит. съч., с. 66.

² Изчислено от автора по данни от: Статистически справочник 2006 г., НСИ, с. 82.

³ Изчислено от автора по данни от: Статистически справочник 2006 г., НСИ, с. 73.

(над 2400 за 2005 г.). Само 15% от тези места обаче са предназначени и подходящи за специалисти с висше образование.¹ Нарушеното съответствие между предлагана работа и квалификационно равнище допринася допълнително за удължаване на продължителността на безработицата – около 60% от безработните у нас търсят работа в период, надвишаващ една година. Най-силно засегнатият от процеса на приватизацията и реорганизирането на фирмената дейност отрасъл промишленост постепенно преодолява изоставането си и вече предразполага към повишаване на заетостта. Така през последните няколко години (и особено през 2005 г.) нарастват заетите в производството на хранителни продукти, на текстил и облекло, на обработени кожи, гървен материал и изделия от него и др. Въпреки това делът на заетите в промишлените отрасли остава незначителен, над 80% от заетите са съсредоточени в сферата на търговията.² Тенденция към по-малко наети на постоянен трудов договор се наблюдава в обществения сектор, докато в частния сектор, който реагира бързо на оживяващия се вътрешен пазар, броят на наетите се увеличава с 5% през 2005 г. Поради преимущественото развитие на сфери, характеризиращи се с по-висока трудоемкост, дори и отчитаният през последните години ръст на производителността от около 7-8% средногодишно се оказва недостатъчен. Този ръст не успява да индуцира по-съществено изменение и приближаване на съотношението между темпа на растежа и равнището на безработицата към установеното от А. Оукън.

Конкретната степен на взаимовръзка между динамиката на БВП и на безработицата (и на заетостта) се определя до голяма степен и от съответната фирмена структура. Установеният у нас и възлизащ вече на 79,4% относителен дял на частния сектор в БДС по базисни цени обхваща в повече от 99% микропредприятия и малки предприятия. Следователно преобладават фирми с изключително свити възможности за генериране на заетост и растеж, както и за собствено разрастване, отличаващи се с по-честа смяна на заетите, намаляване на техния брой или твърдо установена „семейна“ ангажираност.³ Макар напоследък и в двата институционални сектора (частен и обществен) да се наблюдава известна тенденция към разрастване на броя и дела на средните и по-големите фирми, в тях не се осъществява реципрочен, паритетен процес на увеличаване на заетостта. Не се оползотворяват и възможностите за по-висока заетост чрез собствен бизнес и самостоятелно извършвани дейности, доколкото данните показват, че от заетите за 2005 г. едва 3,8% са работодателите и само 8,6% са самостоятелно заетите.⁴

Показателите за заетостта и безработицата у нас понасят и негативни организационно-технологични корективи. При кардиналното преустройство в управлението и организацията на дейността на държавните и приватизираните фирми обикновено броят на заетите се съкращава чувствително, оставените на работа по-малко специалисти се натоварват с повече функции, задачи и отговорности. По-голямата трудова напрегнатост не е обвързана непременно с уве-

¹ Вж.: Статистически справочник 2006 г., с. 68.

² Вж.: *Ангелов Ив. и колектив*, цит. съч., с. 226.

³ По-подробно за връзката между МСП и възможностите за преодоляване на безработицата вж. напр.: *Белева И.*, Политиката по заетостта и безработицата в България в преходния период, С., 2001 г.

⁴ Изчислено от автора по данни от: Статистически справочник 2006 г., с. 69.

личаване на заплащането, което нерядко се запазва без изменение или дори се намалява. Така, въпреки нарастналия брой на функциониращите фирми, в процеса на фирменото и секторното пазарно реформиране се отклонява проявлението на компенсацията принцип и надделява редуциращият принцип на заетостта.

Българската фирмена и отраслова структура оказват подчертано въздействие върху степента на зависимост между БВП и безработицата и в друг аспект. Те детерминират по-слабо, забавено увеличаване на БВП, не позволяват да се постигне изведеното в закона на А. Оукън съотношение 3:1. В другите по-развити страни мащабите на фирмите, капиталоемкостта на труда и на производството са далече по-големи и това предпоставя дори и още по-високи цифрови изражения на изследваното съотношение. В българските условия резултатността е по-ограничена, затова и растежът се импулсира недостатъчно. При оптимизиране на източниците на растежа, постигане на по-голямо сходство със световните тенденции в приноса за растежа на труда и капитала, вероятно и у нас ще се установят по-различни измерения на динамиката на взаимовръзката БВП-безработица.

Отбелязаните диспропорционални признаци на трудовия пазар и негативният ефект от тях върху темпа на растежа могат да се задържат и по-късно да се преобърнат, ако правителството следва още по-стриктна политика за редуциране на безработицата и насърчаване на заетостта. Започналото вече изпълнение на държавно финансирани инфраструктурни проекти, предоставянето на финансови стимули и облекчения при намиране на работа без използването на услугите на бюрата по труда и при започването на самостоятелен бизнес дават позитивни резултати – безработицата намалява до 12,2% през 2004 г. и още веднъж до 10,7% през 2005 г. Проблематично обаче остава равнището на заетостта, повишаването на което изисква по-решително увеличаване на стимулите към трудова дейност, на минималното и средното равнище на работните заплати в страната. Те ще повлияят върху индивидуалното потребление, нарастващото вътрешно търсене ще ускори реализацията на продукцията и ще предпостави увеличаване на нейния обем, допълнително ускоряване на растежа. В това отношение важно значение придобиват и другите направления на макроикономическата политика – необходимо е изпълняване на по-твърдо ориентирани към заетостта инвестиционна, иновационна, индустриална, регионална политика и др.

В близко бъдеще тенденция на сътресения на трудовия пазар може да предизвика реализираното пълноправно членство на страната ни в ЕС. Във връзка с това българските фирми са изправени пред предизвикателството да изпълнят редица стриктни изисквания, произтичащи от прилаганите производствени, износни, качествени, екологични и други стандарти на ЕС. При неуспешно адаптиране към новите условия на единния европейски пазар част от фирмите са с несигурна перспектива, с реална заплаха от ограничаване на мащабите на производството или преустановяване на дейността.¹ Затова може да се очаква известна вълна от

¹ Подобни изводи и предупреждения отправят редица анализатори на трудовия пазар. Вж. напр.: **Рибарова Е.**, Предизвикателствата пред труда в процеса на интеграция на България в глобалната икономика и подготовката за присъединяването ѝ към ЕС, в: Трудът и неговата защита през 21-ви век, С., УИ "Стопанство", 2003 г.

предстоящи съкращения на работници. Създаването на условия за ново увеличаване или за по-нататъшно намаляване на безработицата у нас ще зависи от компенсиращите възможности на добре функциониращите, конкурентоспособни фирми.

* * *

Редица от отбелязаните особености на безработицата и заетостта са последиствия от рецесията и заедно с нейното преодоляване показват вече признаци на подобряване. Някои от разкритите проблеми, свързани с различия между фактическите и отчетаните стойности на БВП и равнището на безработицата, са присъщи отчасти и на други страни. Доколкото емпиричните анализи се основават на представителна статистическа информация, тези проблеми могат да се вземат допълнително предвид, но не отменят коректността на направените изводи и заключения. Следователно може да се отстоява обобщеният извод, че принципът на А. Оукън се проявява в българските условия на нестабилна икономика през периода 1990-2005 г. при по-особени конкретни измерения. В тях намират израз както отграничените от А. Оукън три основни, така и много други специфични фактори, въздействащи върху състоянието на трудовия и стоковия пазар в България. След по-трайното стабилизиране на българската икономика може да се очаква установяване на съотношението между изменението на БВП и безработицата на относително постоянно равнище.

Използвана литература

1. Ангелов ИВ. и кол., Икономиката на България и Европейският съюз. Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 г., изд. на ИИ на БАН и Фондация „Фр. Еберт“, С., 2003 г.
2. Белева И., Политиката по заетостта и безработицата в България в преходния период, С., 2001 г.
3. Йѐтуел Дж., М. Елман и гр., Твърди бюджети-слаби гържави. Алтернативи на социалната политика в Централна и Източна Европа, С., 2001 г.
4. Рубарова Е., Предизвикателствата пред труда в процеса на интеграция на България в глобалната икономика и подготовката за присъединяването ѝ към ЕС, в: Трудът и неговата защита през 21-ви век, С., УИ „Стопанство“, 2003 г.
5. Статистически справочник, изд. на НСИ, С., 1990-2006 г.
6. Шопов Д., Основни характеристики на заетостта в България през годините на прехода, сп. Икономически алтернативи, 2005 г., бр. 6 (71).
7. Abel Andrew B., Ben S. Bernanke, Macroeconomics, Addison Wesley, 2001.
8. Altig D., T. Fitzgerald, P. Rupert, Okun's Law Revisited: Should we worry about low Unemployment?, FRB of Cleveland, Economic Commentary, May 1997 (www.clev.frb.org/research/com97/0515.htm)
9. Bernanke B., Thomas Laubach, Frederic Mishkin, Adam Posen, Inflation Targeting: Lessons from the international Experience, Princeton University Press, 2005.
10. Doepke J., The "Employment Intensity" of Growth in Europe, 2001, (<http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1021.pdf>)
11. Harris R., Br. Silverstone, Testing for Asymmetry in Okun's law: A Cross-Country Comparison, University of Durham, 2001

- (<http://www.economicsbulletin.com/2001/volume5/EB-01E00001A.pdf>)
12. Heubes J., Konjunktur und Wachstum, Muenchen, 1991.
 13. Humberto B., F. Howland, There are two Okun's Relationships between Output and Unemployment, 1993
(www.wabash.edu/depart/economic/EconMat/Okun/cover.html)
 14. Khemraj Tarron, Jeff Madrick, Willi Semmler, Okun's Law and jobless Growth, New York, The New School, Schwartz Center for Economic Policy Analysis, 2006
(http://www.newschool.edu/cepa/publications/policynotes/0603_PN_Okun's_Law.pdf)
 15. Lee Jim, The Robustness of Okun's Law: Evidence from OECD Countries, Journal of Macroeconomics, Vol. 22, No 2, 2000, pp. 331-356.
 16. Main Macroeconomic Indicators.
 17. Okun A. M., Potential GNP: Its Measurement and Significance, American Statistical Association, Proceedings of the Business and Economic Statistics Section, Washington, 1962.
 18. Prachowny Martin F. J., Okun's Law: theoretical Foundations and revised Estimates, Review of Economics and Statistics, No. 55, 1993
 19. Schnabel Gert, Output Trends and Okun's Law, BIS Working Papers, No 111, April 2002 (www.bis.org/publ/work111.pdf)
 20. Soegner Leopold, Alfred Stiassny, A Cross-Country Study on Okun's Law, Vienna University of Economics and Business Administration, 2000 (<http://www.wu-wien.ac.at/inst/vwl/gee/workp.html>)

ЗАВИСИМОСТ МЕЖДУ ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРИЯ

Резюме

В научната студия е извършено теоретико-емпирично изследване на зависимостта между икономическия растеж и безработицата в България през периода 1990-2005 г. За целите на анализа е интерпретиран емпиричният закон на А. Оукън, като законът е модифициран и адаптиран към съвременните особености и показатели на растежа и специфичните му условия в България. На основата на модифицираното уравнение на закона е измерена степента на зависимостта. Изчисленията при постоянна и верижна база годишни и средни за периода количествени параметри на зависимостта са представени в таблична и графична форма и са анализирани, като специален акцент е поставен върху динамиката и особеностите на безработицата. Направен е обобщеният извод, че принципът на А. Оукън се проявява в българските условия на нестабилна икономика през периода 1990-2005 г. при по-особени конкретни измерения, както и че в близко бъдеще може да се очаква зависимостта да се установи у нас на относително постоянно равнище.

DEPENDENCY BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT IN BULGARIA

Summary

The study highlights a research of theoretical and empirical significance into the dependency between economic growth and unemployment in Bulgaria, in the period between the years 1990-2005. The analysis interprets the empirical law of A. Oukun, modified and adapted to the present-day peculiarities and indicators of growth under the specific conditions of Bulgaria. The degree of the dependency is calculated on the basis of the modified equation of the above law. The average annual and quarterly quantitative parameters of the dependency calculated on the basis of a constant and a spin-off are represented as tables and graphic charts and analysed with a focus on the dynamics and specific features of unemployment. It has been concluded that in the period between the years 1990 -2005 the Oukun principle was manifested in Bulgaria under certain specific conditions of an unstable economy, while in the near future the dependency is expected to be established on a relatively stable level.